

GONDOLATOK A NYELVMŰVELÉS RŐL

Előzetes a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület megalakulásának negyvenedik évfordulójához

SZELI ISTVÁN

Megvallom, egy kissé zavarba jöttem, amikor nemrég kézhez vettem azt az írásbeli felkérést, hogy Egyesületünk e jeles évfordulóján mondjak néhány szót „a nyelvművelésről”, továbbá azt a tájékoztatást is, hogy írásom majd az ünnepségen elhangzó „visszatekintő előadást” követi. Két oka is volt elbizonytalankodásomnak. Az első az volt, hogy a felkérés értelmében – felfogásom szerint – a nyelvművelésről „mint olyanról” kellene beszélnem, aminek azonban a fenti meghagyás szerint nélkülöznie kell a „visszatekintés” mozzanatát, hisz az egy másik beszámoló feladata lesz. Mindebben az volt a zavaró, hogy több évtizedes nyelvművelő, nyelvápoló és nyelvgondozó tevékenységemet valójában nem a nyelvtudomány (mint tudományos diszciplína) s annak rám tartozó feladatai ösztönözték, hanem a történelmi szükség, a kor parancsa, életviszonyaink kényszere. A nyelvhasználat ugyanis élettani szükséglet, természetes igény, mindenféle emberi (fizikai és szellemi) cselekvés posztulátuma. Erről egy 1997-ben kiadott, s az akkor fennállásának ugyancsak negyvenedik esztendejét ünneplő intézményünknel, a Forum Kiadónál megjelent könyvem címe is tanúskodik. *A Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk* című tanulmánykötet bevezetőjében írtam ugyanis a következőket: „. . . a válogatás rendező elvét az olvasó nem a nyelvtudományban találja meg, hanem a nyelv napi élete során észlelt jelenségek értelmezésében vagy azoknak csak egyszerű feljegyzésében és tudatosításában. Ha más haszon nem származik is belőlük, arra bizonyára megfelelnek, hogy tanúbizonyságot szolgáltanak egy korszak nyelvállá-

potáról, nyelvi és kulturális közéletéről, lelkivilágáról, gondjairól és gondolkodásáról a kisebbségi életviszonyok között, vagy nem egyszer »csak« irodalmunk helyzetéről.” Ugyanezen a helyen szóltam arról is, hogy a mi viszonyaink közt nem mindenben érezzük kielégítőnek s eléggé pontosnak *A magyar nyelv értelmező szótárának* a nyelv művelés fogalmáról közölt meghatározását, amely szerint az „Az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely e nyelvhelyesség elvei alapján nyelvi műveltség terjesztésével a nyelv egészséges fejlődését igyekszik biztosítani”. Véleményünk szerint ennek azonban egyik legfontosabb feltétele az, hogy a nyelv és a ráépülő műveltség ne legyen a politikai pragmatizmus prédája és kiszolgálója. Nyelvünk művelése tehát kultúránk megóvásának, előmozdításának az ügyét kell hogy szolgálja, sőt elsősorban az a feladata. A nyelv művelés azonban nem önmagáért való s öncélú tevékenység, hanem magába foglalja szellemi életünk mindazon formáit, alkotóelemeit s összetevőit, amelyek az ember fizikai és szellemi létének az alapjaiba szorosan beleépültek, s onnan *az egész építmény megrendülésének a veszélye nélkül nem mozdíthatók el*. Másképpen mondva: maga az emberi nyelv, a róla való gondolkodás, a nyelvhasználat s minden vele összefüggő tevékenység oly szoros viszonyrendszert alkot, hogy szinte reménytelennek látszik a pusztán a nyelv művelésre tartozó mozzanatokot önállóan, elkülönítve tárgyalni.

Azt hiszem, ma már igen kevesen leszünk ezen az ünnepi ülésen, akik még fel tudják idézni a Szarvas Gábor Díj 1970. évi első kiosztásának ünnepi pillanatát. Akkor abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy rám hárult a feladat: indokoljam meg a bizottság döntését, amely Kossa János nyelv művelő tevékenységét részesíti e kitüntetésben. Ez a feladat többek között azért sem volt egyszerű, mert az ünnepi pillanat jelentőségét az is emelte, hogy a díj átadásán megjelent a magyar nyelvtudomány nagy tekintélye, Zombor szülötte, Bárczi Géza is. Ő fejtette ki aztán (már az ünnepség lezajlása után) magánbeszélgetéseink során azt a véleményét, hogy Kossa János munkáiban azt méltányolja leginkább, hogy a nyelvet s a vele kapcsolatos kérdéseket Kossa *nyelvi szempontból* közelíti meg. Meglepett s kérdő pillantásunkra meg is magyarázta, hogy érti a mondottakat: a nyelvhez legtöbbször és legtöbbször a nemzeti, társadalmi, politikai, történelmi, jogi, lélektani, esztétikai és még igen sok más oldalról közelednek, viszont a nyelvi aspektus mindezt egyesíti magában, minden tényezőt figyelembe vesz, ami nyelv-

vünk helyzetét, állapotát, fejlődését meghatározza. A nyelvész tehát olyan tudománynak művelője, amelynek már a tárgya is kizárja, hogy azt „elvont”, „önmagáért való” diszciplínaként fogja fel, mivel az mint az egyéni és társadalmi cselekvés eszköze, együttthatója, teljesítménye, megnyilvánulása az említett fogalmak (tehát a nemzet, a nép, a társadalom stb.) lényeges alkotóeleme. Ezt az álláspontját *A magyar nyelv életrajza* (1963) című könyvében fejt ki bővebben. Ott is abból a megközelítéséből indul ki, hogy „. . . a nyelvésznek az egész életet magába kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen”. Ez azonban azt is jelenti, hogy a nyelvi szemponton, a nyelv érdekein kívül nem részesíti előnyben egyiket sem a felsoroltak közül. Ha pedig ma nyelvművelő tevékenységünk elmúlt negyven esztendejét áttekintve annak talán legfontosabb tanulságát akarjuk megnevezni, úgy vélem, nem tévedünk, ha kimondjuk: jeles elődünket, Bárczi Gézárt abban követtük, amit születésének századik évfordulója alkalmából hangsúlyoztunk tudósunk magatartását jellemezve: „. . . éppúgy ellenállt a nyelvi, nyelvhasználati, nemzeti s minden más kizárólagosság, szólam és illúzió kísértésének, mint ahogyan teljes tudását és tekintélyét mozgósította a nyelv életterét veszélyeztető erőszakos beavatkozás, például az államnak, a hatóságoknak, a kormányzati szerveknek a nyelvszabályozásra formált jogigénye ellen.”

Valójában ez a meggondolás jutott kifejezésre e sorok írójának arra irányuló törekvésében is, hogy a viszonylag legelhanyagoltabb szempontból közelítse meg a nyelv életünkben betöltött szerepét, nevezetesen a nyelvhasználat etikai elvárásai felől, mégpedig Bárczi azon a már idézett elvének megfelelően, hogy a nyelvtudománynak „rá kell mutatnia azokra a legfontosabb szálakra is, amelyek a nyelv történetét a nép sorsával összefűzik” (*A magyar nyelv életrajza*). Úgy véljük ugyanis: ahogyan az ember minden egyéb cselekvésének, szellemi, érzelmi és értelmi megnyilatkozásának indítékai mellett a társadalmi motívumoknak is elhatárolóan fontos szerepük van, így tudatműködésünk egyéb megnyilvánulásaihoz hasonlóan a nyelvnek mint „funkcionális társadalmi tevékenységnek” is létezik egy világosan megfogalmazható etikai összetevője, ami a közlés alanyától független tényezőként van jelen nyelvi megnyilatkozásainkban. Valahogy oly módon, mint nagy költőnk, József Attila mondta: „Amit versben írok le, annak társadalmi értelme van.” Ezt a gondolatot igyekeztünk magunk is kifejteni és megvilágítani egy még 1985-ben, a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő

Egyesület szervezésében tartott értekezleten, ahol az etikai szempont indoklása során a következő érvek hangzottak el: „A megközelítésnek ez a módja nálunk a legelhanyagoltabbak közé tartozik: iskoláskorunkban szinte kizárólag a nyelvtan felől közeledünk a nyelvhez, a felnőtt közéletiség a politikai szemléletet állítja a központba, tudományunk pedig főleg a történetiség elvét követi elemző vagy leíró munkájában. Igen kevés azonban az olyan tanulmány, dolgozat vagy értekezés, amely az emberi kapcsolatteremtést, a kulturális szerepkört, a nyelv egyetemes emberi funkcióját tartja szemé előtt, »rendeltetésszerű« használatát vizsgálja e »rendeltetések« legszélesebb skáláján. Egyebek mellett azt, hogy mikor, ki és hogyan, miért éppen így vagy úgy tekint a nyelvvél és annak használatával összefüggő kérdésekre. Pedig az ezekre adott válaszok sok mindent elárulnak egy nyelvi közösség életéről, állapotáról. Ezért már a kérdésfelvetés mikéntje, a nyelvgondozás indítékainak, céljainak és módszereinek gyakori változásai, a nyelv helyességén örökődők személye, nézeteik, felfogásuk, munkájuk körülményeinek a felderítése is a művelődéstörténet mindenkori és elsőrendű tárgya.”

Az elhangzottakat azzal a végkövetkeztetéssel zárjuk, hogy egy olyan Európa eljövételén kell fáradoznunk, ahol az a belátás lesz úrrá az emberek agyában, hogy a nyelvművelő tevékenység nem a politika ügye, hanem maga az élet teszi szükségyszerű feladatunkká. Annak a felismerése, hogy a tudást, a tapasztalatot, az ismereteket, az emberiség szellemi kincseit a legsikeresebben mindig az általunk legbehatóbban ismert nyelven vagyunk képesek közvetíteni és befogadni. Azt a folyamatot elősegíteni (nyelvművelő tevékenységünkkel is), amiről a „*nyelvben gondolkodó*” s a nyelvet „*nyelvi szempontból*” megközelítő Bárczi jogszerűen mondja: „A mai nyelvünket beszélő emberi közösség gondolkodásának fejlődése tárul fel előttünk, (...) rajta keresztül követhetjük az emberi tudatnak bővülését, színesedését, s figyelhetjük meg, miként emelkedik fokról fokra az ember, a mi elődünk, az őt környező világ fölébe. A kezdetleges, csak a mában élő, csak térképzetten rendelkező vadembertől a bonyolult, finoman differenciált agyú, mindenféle viszonyulásra reagáló civilizált emberig végigkísérhetjük a nyelven azt a nagy átalakulást, aminek köszönhetjük, hogy azok vagyunk, amivé lettünk. És általában feltárul a nyelv történetében az egész múlt, annak minden küzdelme, erőfeszítése, győzelme, sőt öröme és fájdalma is.”